

Tarihi Kaynaklar Işığında Doğu ve Batı Uygarlıklarını Birleştiren İpek Yolu'nun Oluşumu

The Formation of Silk Road Combining Eastern and Western Civilizations in the Light of Historical Sources

İbrahim ÇEŞMELİ*

Öz

İmparator Wu (MÖ 141-87), siyasi sebeplerden dolayı Çin İmparatorluğu'nun batısındaki ülkelere ilk defa diplomatik ilişkiler için elçiler gönderdi. Sonrasında Çin ile batı ülkeleri birbirlerine elçiler göndererek karşılıklı hediyeler sunarak ilişkilerini kuvvetlendirdiler. Çin İmparatorluğunun gücünü ve zenginliğini temsil eden ipek, diplomatik ilişkilerde imparatorluğun geleneksel ve prestijli bir hediyesi idi. Batı uygarlıklarının Çin ipeği ile tanışmaları sonrası ipeğe son derece değer vermeleri Çin ile ticari ilişkilerin başlamasını sağladı. MÖ 1. yüzyılın sonundan itibaren başlayan Çin ile yapılan resmi ve gayri resmi düzenli ticari ilişkiler, İpek Yolu ağının doğuşunu ve gelişimini sağladı.

Çin ile ilk resmi (MÖ 25 civarı) ticari ilişkiyi kuran Kuzeybatı Hindistan'da bulunan limanlardan deniz yolu ile Akdeniz'deki Roma İmparatorluğuna Çin ipeği ihraç edilirdi. MÖ 1. yüzyıl sonundan itibaren Akdeniz'den Hindistan'ın kuzeyine uzanan ticari güzergâhı kontrol eden Part İmparatorluğu, MS 1. yüzyıl sonunda Çin ipeği ticaretini kontrol ediyordu ve Çin'den gelen ipeği Roma İmparatorluğuna satıyorlardı. Bu dönemde Partlar, Romalı elçileri Çin ile ticari diplomatik ilişki kurmamaları için kendi topraklarından geçmelerine izin vermezdi. Partlar ile Romalıların ilişkilerinin iyi olduğu Caesar Augustus devrinde (MÖ 27-MS 14), Romalı tüccarlar, Akdeniz'den Çin'e uzanan güzergâhı kullanarak ipek ticareti yapardı. Bu güzergâh sonrasında ana İpek Yolu'nu meydana getirdi. Roma ve Çin imparatorlukları ancak MS 166 yılında ticari amaçlı diplomatik ilişki kurabildiler.

Başarılı tüccar bir halk olan Orta Asyalı Sogdlular, MS 4. yüzyıldan sonra Orta Asya'dan Çin'in içlerine kadar uzanan İpek Yolu güzergâhında koloni yerleşimler kurdular ve İpek Yolu ticaretinde söz sahibi oldular. Doğuda İpek Yolu ticaretinde güçlenen Sogdlular, MS 6. yüzyılın ikinci yarısında Türklerin desteği ile batıda da uluslararası ipek ticareti yapmaya başladılar. Sasaniler ile ipek ticareti konusunda anlaşamayan Sogdlular ve Türkler, Roma İmparatorluğu gibi ipeğin çok talep gördüğü Bizans İmparatorluğu ile kurulan diplomatik ilişkiler neticesinde Bizans ile ipek ticareti konusunda anlaşta. Orta Asya'dan başlayarak Hazar Denizi kuzeyinden Karadeniz'e ve Bizans İmparatorluğu'na uzanan İpek Yolu ağının kuzey yolu oluştu.

Tarih boyunca doğu ve batı uygarlıklarını siyasi, ekonomik ve kültürel olarak birbirlerine yakınlaşmalarını ve etkileşim içinde olmalarını sağlayan İpek Yolu ağının temel güzergâhlarının MÖ 1. yüzyıl sonlarından başlayarak MS 6. yüzyılın sonlarına kadar oluştuğu ve geliştiği tarihi kaynaklar çerçevesinde anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İpek Yolu, İpek, Antik Çağ, Çin, Hindistan, Orta Asya, İran, Akdeniz, Karadeniz.

Abstract

Emperor Wu (141-87 BC) sent envoys for diplomatic relations for the first time to countries in the western of the Chinese Empire for political reasons. Afterwards, China and western countries strengthened their relations by sending envoys to each other and offering mutual gifts. Silk, representing the power and wealth of the Chinese Empire, was a traditional and prestigious gift of the empire in diplomatic relations. After Western civilizations met with Chinese silk, they gave great value to silk, which led to the start of

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul. 0000-0003-4718-8277 | ibrahimces@gmail.com

trade relations with China. Formal and informal regular trade relations with China, which started from the end of the 1st century BC, provided the birth and development of the Silk Road network.

Chinese silk was exported to the Roman Empire in the Mediterranean by sea from the ports in Northwest India, which established the first official (around 25 BC) commercial relationship with China. The Parthian Empire, which controlled the commercial route from the Mediterranean to the north of India from the end of the 1st century BC, controlled the Chinese silk trade at the end of the 1st century AD and sold the silk from China to the Roman Empire. During this period, the Parthians would not allow the Roman envoys to pass through their own territory so that they could not establish commercial diplomatic relations with China. During the reign of Caesar Augustus (27 BC - 14 AD), when the Parthians and Romans had good relations, Roman merchants traded silk using the route from the Mediterranean to China. This route later formed the main Silk Road. The Roman and Chinese empires were able to establish diplomatic relations for commercial purposes only in AD 166.

Central Asian Sogdians, a successful merchant people, established colonial settlements on the Silk Road route from Central Asia to the interior of China after the 4th century AD and had a say in Silk Road trade. The Sogdians, who became stronger in the Silk Road trade in the east, started to do international silk trade in the west with the support of the Turks in the second half of the 6th century AD. The Sogdians and Turks, who could not agree on the silk trade with the Sassanids, agreed on the silk trade with Byzantium as a result of diplomatic relations with the Byzantine Empire, where silk was in high demand, like the Roman Empire. Thus, the northern route of the Silk Road network, starting from Central Asia, stretching from the north of the Caspian Sea to the Black Sea and the Byzantine Empire was formed.

It is understood within the framework of historical sources that the basic routes of the Silk Road network, which enabled eastern and western civilizations to get closer and interact with each other politically, economically and culturally throughout history, were formed and developed from the end of the 1st century BC to the end of the 6th century AD.

Keywords: *Silk Road, Silk, Antiquity, Early Medieval, China, India, Central Asia, Iran, Mediterranean, Black Sea.*

Çin İmparatorluğu'nun Batıya Açılımı

Tarih boyunca gücün, saygınlığın, zenginliğin ve estetiğin sembolü olan ipek, doğu ve batı uygarlıklarını birleştiren önemli bir etken oldu. Neolitik Çağ'dan başlayarak geleneksel olarak Çin'de üretilen ve kullanılan ipek¹ (Fig. 1-2), Çin'in batısındaki uygarlıkların her zaman ilgisini çekmiş batı ile doğu uygarlıklarını yakınlaştırmıştır (Fig. 3). Doğu ile batı arasında ipek ve çeşitli mal ticaretinin yapıldığı yollar için kullanılan İpek Yolu veya İpek Yolları terimleri ilk defa Alman coğrafyacı Ferdinand Freiherr von Richthofen (1833-1905) tarafından 1877 yılında kullanılmıştır².

Fig. 1. Kehanet yazıtı bulunan kemik üzerindeki ipek ideogramı, MÖ 13-11 yüzyıl, Shang Hanedanlığı, Çin (Vainker 2004, 22, fig.12)

Fig. 2. Han Hanedanlığı ipek elbiselerini gösteren boyalı ahşaptan heykelcikler, MÖ 2. yüzyıl ortası, Leydi Dai Mezarı, Changsha, Hunan, Çin (Vainker 2004, 49, fig. 30)

Eski Çin metinlerine göre, MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına kadar Çin İmparatorluğu'nun batısındaki devletler ile diplomatik teması olmadı ve dolayısıyla batı ile resmi bir ticaret de gelişmedi. Tarihçi Sima Qian (öl. MÖ 90 civarı) tarafından Çin uygarlığı ve tarihi hakkında yazılan ve muhtemelen ölümünden kısa bir süre önce tamamlanan *Shiji* metninin 123. Bölümü³ ile sonrasında Batı Han Hanedanlığı (MÖ 206-MS 9) erken dönem tarihini anlatan ve MS 121 yılında tamamlanan *Hanshu* kroniğinin 61. ve 96A bölümleri⁴, Çin İmparatorluğu'nun batısındaki özellikle başta Orta Asya olmak üzere İran, Mezopotamya ve Hindistan bölgelerindeki devletler ile ilk diplomatik temasları ve bu devletlerin idari, askeri, sosyo-kültürel yapıları, tarımsal ve hayvansal üretimleri, doğal kaynakları ve ticari hayatları hakkında önemli bilgiler verir. MÖ 2. yüzyıl ikinci yarısında Çin İmparatoru Wu (MÖ 141-87), batıya diplomatik temaslar için elçiler göndermeye başladı⁵. Bu adımlar, sonraki yüzyıllarda gelişecek olan İpek Yolu ağının temellerini

¹ Vainker 2004, 21-22.

² Richthofen 1877a, 96-97, 109, 111-112, 114, 117,121-122; Richthofen 1877b, 496, 500, 507; Waugh 2007, 1-4.

³ Sima Qian 1993, 231-252.

⁴ Hulsewe-Loewe 1979, 71-142, 207-238.

⁵ Hulsewe-Loewe 1979, 71, 207; Sima Qian 1993, 231.

oluşturdu. Wu devrinde, Çin'den batı bölgelerine uzanan iki yol bulunurdu⁶. Bu yollar, Çin'in kuzeybatısında komutanlık olarak kurulan, Dunhuang'ın batısından geçen ve kuzeyli göçebe tehlikesine karşı inşa edilen Çin Seddi'nin Yumen (Fig. 4) ve onun güneyindeki Yang sınır geçitlerinden başlardı. Bu yollardan batıya doğru uzanan Güney Yolu, Taklamakan Çölü'nü içine alan Tarım Havzası doğusundaki Loulan'dan, güney dağlarının (Kunlun Dağları) kuzey kenarından ve Pamir Dağları'ndan geçerek Orta Asya'nın güneyinde Baktria (Daxia: Oxus Nehri'nin 'Amuderya' kuzeyi ve güneyi) ve İran'ın kuzeydoğusunda Parthia (Anxi) bölgelerine ulaşırdı. Parthia aynı zamanda Partlar devrindeki İrani da ifade ederdi. Kuzey Yolu ise batıya doğru Tarım Havzası kuzeydoğusundaki Jushi'den (Turfan), kuzey dağlarının (Tien Şan) yanından ve Pamir Dağları'ndan geçerek Orta Asya'da sırasıyla Fergana (Dayuan) ve onun kuzeybatısındaki Kangju (Jaxartes Nehri 'Sirderya' ve batısı) ve onun da kuzeybatısındaki Yankai (Aral Gölü civarı) bölgelerine ulaşırdı. Yumen ve Yang sınır geçitleri ile Dunhuang, İmparator Wu devrinde kuruldu.

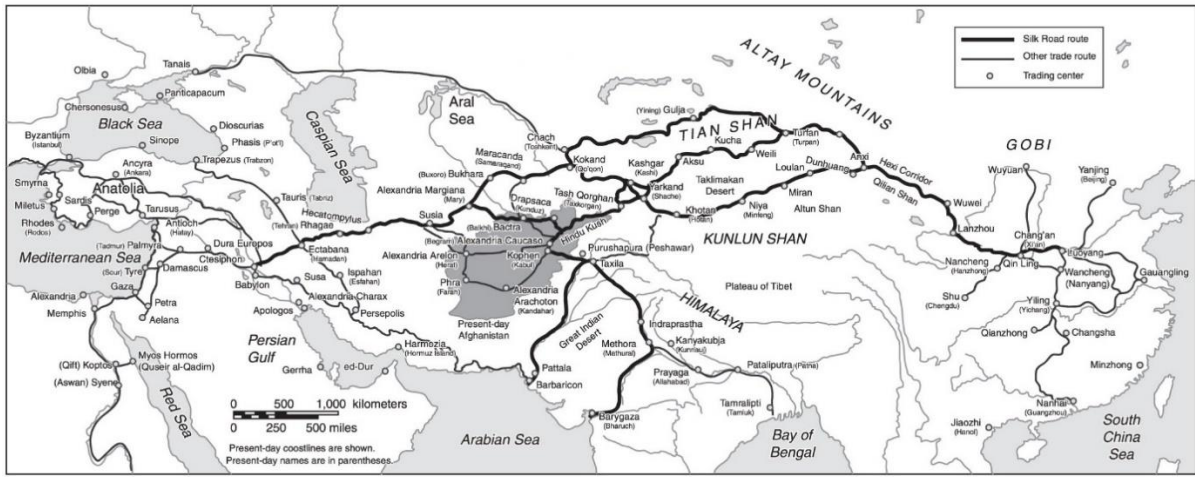

Fig. 3. Antik Çağ ve Erken Orta Çağ'da İpek Yolu ağı (Benjamin 2018, 101, map 4.1)

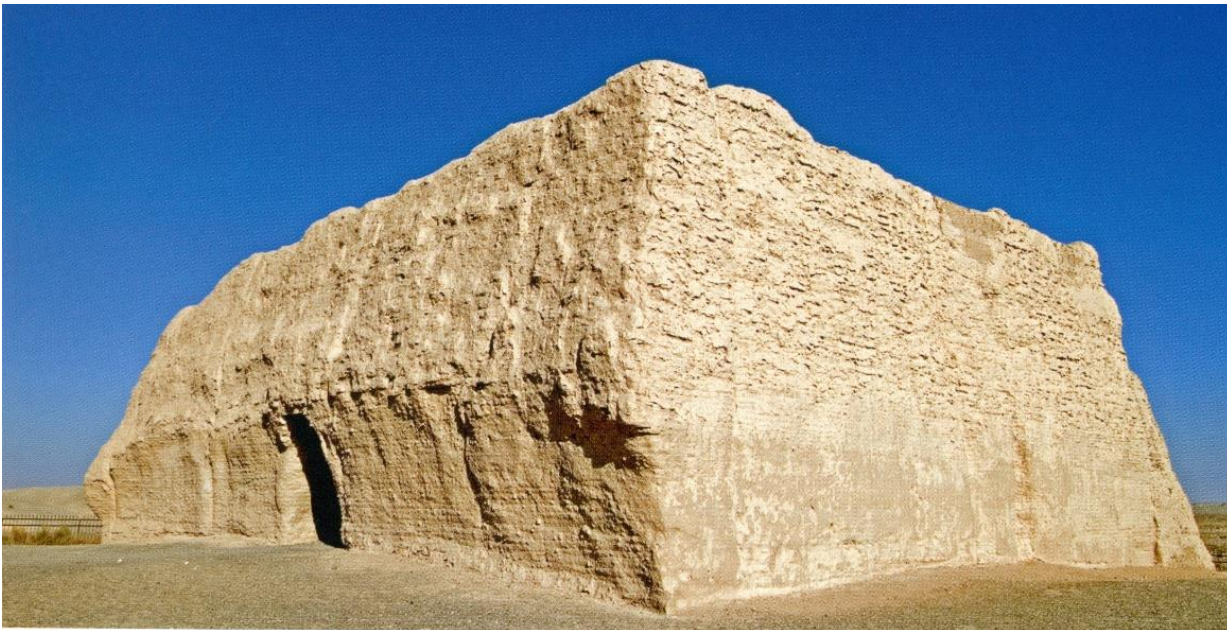

Fig. 4. Dunhuang batısındaki Yumen Geçiti kalıntısı, Wu Devri (MÖ 141-87), Han Hanedanlığı, Gansu, Çin (Baumer 2014, 18, fig.9)

⁶ Hulsewe-Loewe 1979, 72-73.

Wu devrinde batıya giden elçilerin ilki Zhang Qian (öl. 114) idi (Fig. 5). Zhang Qian, Orta Asya devletleri ile imparatorluk adına ilk resmi temasları gerçekleştirdi⁷. Çin İmparatorluğu'nun Orta Asya'daki ilk diplomatik temaslarının asıl sebebi, o dönemde Çin'in kuzey ve batı sınırlarındaki Hun (Xiongnu) baskısını kaldırmak içindi. Bu yüzden imparatorluk, Hunlara yenilerek batıya göç eden ve Yunan-Baktria devletini yenerek (MÖ 130 civarında) Baktria topraklarına yerleşen ve sonrasında Baktria'dan Kuzey Hindistan'a kadar hâkim olan Kuşan İmparatorluğu'nu (MS 1-3. yüzyıl) kuracak olan Büyük Yuezhi (Da Yuezhi) göçebe devleti ile Hunlara karşı ittifak kurmak istiyordu. MÖ 175 civarında Hükümdar Maodun (Mete) devrinde (MÖ 209-174) Hunlar galip geldiğinde Yuezhi hükümdarının kafatasından içki kadehi yapılmıştı. Zhang Qian'nın Hunlu bir köle olan Ganfu ve yüzün üzerinde kişi ile Çin'in batısındaki Longxi'den MÖ 139/138 yılında başlayan Orta Asya yolculuğu, MÖ 126/125 yılında on üç yıl sonra ülkesine dönerek tamamlandı. Çin'den çıktıktan sonra batıya doğru giderken Hunlar tarafından on yıldan fazla tutulan ve bu süreçte kendisine verilen Hunlu eşinden çocuğu olan Zhang Qian ve grubu, Hunlardan kaçmayı başardıktan sonra Kuzey Yolu ile Orta Asya'ya ulaştılar. Elçi, Orta Asya'da sırasıyla Fergana, Kangju, Büyük Yuezhi ve Baktria devletlerini ziyaret etti. Sonrasında Güney Yolu ile ülkesine geri dönerken Çin'in batı sınırındaki Qiang göçebelerinin yaşadığı topraklarda yine Hunlar tarafından tutuklandı ve bir yıldan fazla süre sonra Hunlardaki karışıklık sırasında kaçarak Çin'e varabildi. Dönüşte, yolculuğa çıktığı gruptan sadece kendisi, Hunlu kölesi ile Hunlu eşi Çin'e ulaşabildi. O dönemde Hunların batı kolu, Tarım Havzası'nın doğu ucundaki Loulan'daki Lob Nor Gölü'nden Çin'in batı sınırındaki Longxi'deki Çin Seddi'ne kadar hakimdi. Hunların hakimiyetindeki bu bölgedeki Qiang göçebeleri de Hunlar gibi Çinlilerin batıyla olan ilişkisini kesiyordu.

Fig. 5. İmparator Wu'nun Zhang Qian'ı elçi olarak Çin'in batısına göndermesi sahnesi, duvar resmi, Tang Hanedanlığı, Mağara 323, Dunhuang Mağara Tapınakları, Gansu, Çin (Whitfield 2016, 61, fig. 2)

⁷ Hulsewe-Loewe 1979, 207-221; Sima Qian 1993, 231-236; Benjamin 2018, 68-89.

Çin ile Batı Arasında ilk Diplomatik İlişkiler ve Uluslararası Ticaret Ortamı

Zhang Qian, Hunlara karşı Büyük Yuezhi ile ittifak kurmak için Orta Asya yolculuğuna çıkmış olmasına karşın, Orta Asya ve gitmediği komşuları hakkında topladığı değerli bilgileri rapor halinde imparatora sundu⁸. Bu raporda, Fergana, Baktria ve Parthia topraklarındaki güçlü ve gelişmiş şehirlere, buğday ve üzüm yetiştirilen verimli tarım alanlarına, Fergana'daki *göksel atlar* denilen güçlü atların çokluğuna, Baktria ve Parthia'daki tüccarların uluslararası ticaret hayatlarına değinilmiştir. İmparatorluğun Hunlara karşı Büyük Yuezhi ile oluşturulmak istenen ittifak planı gerçekleşmemesine karşın imparatorluğun Orta Asya ve çevre devletlerin zenginliklerini tanınması ilerde batıyla ilişkilerin geliştirilmesi fikri ortaya çıktı. Aynı zamanda batı uygarlıkları da Çin İmparatorluğu'nun zenginliklerini yavaş yavaş tanımaya başlaması ile onlar da diplomatik ilişki kurmak istediler.

Hunlara yenilip Orta Asya'nın güneyine göç etmeden önce göçebe Büyük Yuezhi halkının asıl toprakları Qilian Dağları ile Dunhuang arası idi⁹. Batıya göç edemeyen Küçük Yuezhi halkı da Çin'in batı sınırındaki Qiang topraklarında yaşardı. Büyük Yuezhi, Baktria ülkesine gelmiş ve bütün ülkeyi kontrolleri altına almışlar ve Oxus Nehri (Gui, Amuderya) kuzeyine yerleşmişlerdi. Nehrin güneyinde kalan Baktria da kontrolleri altındaydı ve buradaki yerel halk şehirlerde yaşar, tarımcılıkla uğraşır ve ticarete becerikliydiler¹⁰. Başkentleri olan Baktra'da (Belh) bir çarşı bulunurdu ve her tür mal alınıp satılırdı. Baktria ülkesindeki tüccarlar, Hint-Yunan Krallığına bağlı Kuzey Hindistan'daki (Shendu) çarşılarında alışveriş yaparlardı. Baktria topraklarında, Kuzey Hindistan çarşılarından gelmiş ve Çin'in Shu bölgesinde üretilmiş kumaşlar (muhtemelen çok renkli desenli ipek kumaşlar 'Jin') ile Çin sınırındaki Qiang topraklarından bambu kamışlar bulunurdu. Bu mallar, Kuzey Hindistan'da Shu tüccarlarına ait dükkanlardan Baktrialı tüccarlar tarafından satın alınmıştır. Shu halkından tüccarlar, Çin dışında olduğu gibi Çin içinde de resmi olmayan ticaret yapardı ve bu yüzden Shu bölgesi zengindi¹¹. İmparatorluk, batıdaki Hunlar yüzünden imparatorluğun güneybatısındaki Shu bölgesinden başlayarak Hindistan üzerinden Baktria ülkesine güvenilir yeni bir yol bulmak istemiş ama bu girişim o dönemde güneybatıda Hindistan yolu üzerindeki özellikle Kunming göçebeleri yüzünden başarısızlıkla sonuçlanmıştı¹². Büyük Yuezhi topraklarının batısında Parthia yer alırdı. Tarımcılıkla uğraşan ve şehirlerde yaşayan bu halk arasında tüccarlar bulunurdu¹³. Bu tüccarlar, arabalar veya kayıklar ile komşu ülkelere ticaret yapmaya gider ve bazen de uzaklara ticaret için yolculuk yaparlardı.

Zhang Qian tarafından sunulan raporda, Orta Asya ve çevre devletlerinin zenginliklerinden etkilenen İmparator Wu, Zhang Qian ile başlayan batıyla resmi temasları güçlendirmek istedi¹⁴. Çin İmparatorluğu, batı ile resmi ilişkiler kurulabilmesi için batı sınırlarını tehdit eden Hunlar yüzünden güvenilir yollar oluşturmaya çalıştı. Bu yüzden imparator, Hunların batı sınırında ve onların düşmanı göçebe Wusun ülkesine, Zhang Qian önderliğinde çoğunluğu yardımcı elçilerden oluşan üç yüz kişilik bir heyeti, hediyeler ile göndererek dostluk ilişkisi geliştirdi. Zhang Qian ve heyeti, hediye olarak çok değerli ipek ve altın eşyalar ile çok sayıda sığır ve koyun götürerek Wusun hükümdarı Kunmo'ya sundular. Ayrıca

⁸ Hulsewe-Loewe 1979, 207-212; Sima Qian 1993, 233-236.

⁹ Hulsewe-Loewe 1979, 120-123; Sima Qian, 1993, 234-235.

¹⁰ Hulsewe-Loewe 1979, 211; Sima Qian 1993, 235-236.

¹¹ Sima Qian 1993, 254.

¹² Sima Qian 1993, 256-257.

¹³ Hulsewe-Loewe 1979, 115-116; Sima Qian 1993, 234-235.

¹⁴ Hulsewe-Loewe 1979, 211-220; Sima Qian 1993, 236-240.

Kunmo'ya eğer doğuya gidip Hun topraklarını işgal ederse imparatorluk ailesinden bir prensesin kendisine eş olması için gönderileceği bildirildi. Sonrasında Zhang Qian, Wusun elçileriyle birlikte Çin'e döndü. Wusun elçileri yanlarında, imparatorluğun hediyeleri ile değiş tokuş yaptıkları atları da getirdiler. Wusun elçileri, imparatorluğun zenginliğini ve büyüklüğünü kendi gözleri ile görmüş ve topraklarına döndüklerinde kendi halkına anlatmışlardı. Zhang Qian, Wusun topraklarında, yardımcı elçilerini Orta Asya, İran, Mezopotamya ve Hindistan'a gönderdi. Sonrasında onlarla beraber oralardan da Çin'e elçiler geldi ve böylece Çin ile batı devletleri arasında ilk resmi ilişkiler kuruldu. Sonrasında karşılıklı elçiler gönderilmeye devam etti.

İmparator Wusun, elçileri aracılığı ile gelen güçlü atları beğense de *göksel atlar* dediği daha güçlü görülen Fergana atlarına son derece ilgi duyardı. Bu yüzden Fergana atlarının alınması için devamlı elçi gönderirdi¹⁵. Ayrıca Wusun hükümdarı Kunmo, nişan için imparatora bin at gönderdi buna karşılık imparator da kendisine eş olarak bir prenses gönderdi. Bu prenses, Kunmo'nun sağ eşi, Hunlar tarafından gönderilen bir kadın ise sol eşi oldu¹⁶. Parthia'dan hükümdar tarafından büyük kuşların (deve kuşu) yumurtaları ile Mezopotamyalı sihirbazlar Çin'e gönderildi. Yutian'da (Hotan) Kunlun Dağları'ndan değerli taşlar ile Fergana'dan üzüm ve yonca (alfalfa) tohumları Çinli elçiler aracılığı imparatorluğa getirildi¹⁷. İmparatorun isteği ile üzüm ve yonca ilk defa Çin topraklarında büyütülmeye başlamış ve yazlık sarayların arazilerinde yetiştirilmiştir. İmparator, yabancı ülkelerden konukları (elçiler) ile sık sık Çin'in doğusundaki deniz kıyısına gider, giderken de büyük ve popüler şehirlerden geçerler, konuklara para ile ipek dağıtılır ve güzel konaklama yerleri sağlanırdı¹⁸. Böylece konukların imparatorluğun zenginliğinden etkilenmeleri isteniyordu. İmparator, büyük güreş karşılaşmalarının yapıldığı, olağandışı becerilerin, ender görülen hayvanların ve ithal edilmiş sihirbazların gösterilerinin sergilendiği ve yabancı konukların da izlediği eğlenceler düzenlerdi. Bunların yanında konuklara et ile şarap sunulurdu. Konuklara tahıl ambarları ve depolar gösterilerek imparatorluğun büyüklüğü gösterilmeye çalışılırdı. İmparator Wu devrinde başlayan bu eğlenceler sonrasında popüler hale geldi.

Önceleri imparatorluk ile batı devletleri arasında resmi ilişkiler kurmak ve geliştirmek amacıyla yapılan hediye alışverişleri sonrasında resmi ticari ilişkilere dönüştü. İpek, Çin İmparatorluğu'nun gücünü ve zenginliği gösteriyordu ve henüz ipeğin resmi ticareti yapılmadan önce batı ile diplomatik temaslarda imparatorluğu temsil eden değerli bir hediye olarak sunulurdu. Çin, batı uygarlıklarından önce kuzeyli göçebelerle diplomatik ilişki kurmuş ve başka hediyeler ile birlikte ipek de hediye etmeye başlamıştı. Bu açıdan Altaylarda İskitler'e ait 5 nolu Pazırık Kurganı'nda (radyokarbon yöntemi ile MÖ 241 civarı) tespit edilmiş işlemeli çok renkli Çin ipeğinden eyer örtüsü dikkat çekicidir¹⁹. Ayrıca MÖ 174 yılında İmparator Wen, iyi ilişkiler kurmak amacıyla Hunların hükümdarı Maodun'a elçi aracılığı ile başka hediyeler ile birlikte renkli ipekler de hediye etmiş²⁰ olup sonrasında Çin İmparatorluğu'nun Hunlara hediyeler göndermesi devam etmiştir²¹. Kuzey Moğolistan'da soylu Hunlara ait Noin Ula kurganlarında (MÖ 1. yüzyıl-MS 1. yüzyıl) çok sayıda çeşitli tipte ipek tespit edilmiştir²². Çin'de²³ olduğu gibi kuzeyli

¹⁵ Sima Qian 1993, 240.

¹⁶ Sima Qian 1993, 243.

¹⁷ Hulsewe-Loewe 1979, 117, 136; Sima Qian 1993, 243-245.

¹⁸ Sima Qian 1993, 244.

¹⁹ Rudenko 1970, 174-178, 305-306, 326, fig. 89-92, pl. 178; Baumer 2012, 186.

²⁰ Sima Qian 1993, 141-143.

²¹ Trever 1932, 19-21

²² Trever 1932, 11-13, 20-21, 34-39, 41, 49, 55-73, pl.13, pl.16-20, pl.23, pl.33.1.

göçebelerde soylu kişilerin mezarlarında ipeğin yer alması gelenekseldi. Tarihi kayıtlara ve arkeolojik verilere göre her ne kadar Çin ile İskitler ve Hunlar arasında diplomatik ilişkiler söz konusu olsa bile bunun resmi ticaret ilişkisine dönüşmediği anlaşılır.

İmparator Wu devrinde, Fergana ile Parthia arasındaki topraklarda ticarete yetenekli ve iyi pazarlık yapan derin gözlü ve bol sakallı erkekler bulunurdu. Bu bölgede o dönemde ipek üretilmezdi²⁴. Muhtemelen bu yetenekli tüccarlar, sonrasında gelişen İpek Yolu ticaretine hâkim olan ve Oxus (Amuderya) ile Jaxartes (Sirderya) nehirleri arasında Sogdiana olarak bilinen Zerefşan vadisindeki şehirlerde yaşayan merkezleri Semerkand (Marakanda) olan Doğu İranlı Sogdlulardı²⁵. MÖ 2.yüzyılın ikinci yarısında ticari hayatın hareketli olduğu Fergana ve Parthia arasındaki topraklarda Sogdlu tüccarların etkin olduğu anlaşılır. Sogdlu tüccarlar muhtemelen batıdaki Partlar ve güneydeki Baktrianlar ile ticaret yapmaktaydı. Fergana'nın kuzeybatısında göçebelerin yaşadığı Kangju devleti yer alırdı ve muhtemelen o dönemde fazla ön planda olmayan Sogdiana, Kangju'ya bağlıydı²⁶. Kangju devletinin kontrolü muhtemelen Jaxartes Nehri'nden Oxus Nehri'ne kadar uzanırdı. Kangju devleti, Parthia'nın kuzeyden komşusu olup güneyinde Baktria ülkesini kontrol eden Büyük Yuezhi egemenliğini nominal olarak kabul ederdi. Geç/Doğu Han Hanedanlığı (MS 25-220) tarihini anlatan ve Fan Ye tarafından MS 5. yüzyılda hazırlanan *Hou Hanshu* kroniğinin batı bölgeleri ile ilgili 88. Bölüm 17. Kısımda²⁷ Sogdiana, Kangju'ya bağlıdır. MÖ 29. ve 11. yıllarda Kangju devletinden hediyeler ile gelen elçiler, Çin ile ticaret ilişkisi kurmak istemişler fakat bu isteğin Çin İmparatorluğu tarafından o dönemde kabul görmediği anlaşılır²⁸. Muhtemelen bu elçilik heyetinde Sogdlu tüccarlar da bulunuyordu.

Çin İmparatoru Wu devrinden çok önce İran'a Orta Asya'dan ve diğer coğrafyalardan değerli malların gittiğini biliyoruz. Pers kralı Darius devrinde (MÖ 522-486), Susa sarayının yapımı için Sogdiana'dan lapis lazuli ve karnelyan taşları ile Sardis ve Baktria'dan altın getirildi²⁹. O dönemde bu bölgeler Pers İmparatorluğu'nun (MÖ 550-330) satraplığı idi ve Sardis ile Susa arasında Kraliyet Yolu bulunurdu³⁰. Bu devirde Susa'dan Sogdiana'ya uzanan bir yol olduğu da anlaşılmaktadır. Eski çağlarda lapis lazuli taşının asıl kaynağı Orta Asya'nın güneyi Baktria'nın doğusunda Bedehşan bölgesi ve karnelyan taşının asıl kaynağı ise Kuzeybatı Hindistan'da Gujarat bölgesi idi³¹. Muhtemelen Persler zamanında Sogdluların Bedehşan ve Gujarat bölgeleri ile ticaret yapmış olabileceğini düşünebiliriz.

MÖ 1. yüzyılın sonlarına doğru batı devletlerinin Çin İmparatorluğu ile resmi ticari ilişki kurma isteğinin yoğunlaştığı görülür. Muhtemelen Sogdlu tüccarların teşviki ile Kangju Devleti gibi ticari ilişki kurmak amacı ile MÖ 25 yılı civarında, Kuzeybatı Hindistan'dan (Jibin) Çin'e diplomatik bir heyet geldi ve hediyeler sundu³². Sonrasında Kuzeybatı Hindistan'dan gelen tüccarlar hediye vermek bahanesi ile mallarını değiştirmek ve ticaret yapmak istediler. O dönemde Kuzeybatı Hindistan,

²³ Vainker 2004, 36-39, fig. 23-26.

²⁴ Hulsewe-Loewe 1979, 136; Sima Qian 1993, 245.

²⁵ Vaissière 2005, 16-18, 26-28, 32.

²⁶ Sima Qian 1993, 234.

²⁷ Hill 2011.

²⁸ Hulsewe-Loewe 1979, 128; Vaissière 2005, 37-38.

²⁹ Kent 1950, 144.

³⁰ Herodotus V. 52-54.

³¹ Vaissière 2005, 18-19.

³² Hulsewe-Loewe 1979, 109.

Hint-Yunan Krallığı'ndan sonra onlara üstün gelen Hint-İskit Krallığı egemenliğinde idi.

Coğrafyacı Isidoros tarafından muhtemelen MÖ 1. yüzyılın sonunda Caesar Augustus devrinde (MÖ 27-MS 14) yazılmış olan *Stathmoi Parthikoí* isimli çalışma³³ Part İmparatorluğu'nun (MÖ 247-MS 224) kontrol ettiği ticari güzergâhı verir. Bu güzergâh Roma İmparatorluğu sınırları içindeki Akdeniz kıyısındaki Antiokheia'dan (Antakya) başlardı. Batıdan doğuya doğru uzanan bu güzergâh takip edilerek Part İmparatorluğu sınırındaki Zeugma'dan Fırat Nehri ve sonra Seleukia'dan Dicle Nehri geçilirdi. Sonra sırasıyla Media başkenti Ekbatana, Rhaga, Charax, Hazar Kapıları, Hyrcania (Cürcan), Parthia'da Nisaea (Nisa) ve Margiana'da Antiokheia (Merv) gelirdi. Margiana'dan güneye yönelir ve sırasıyla Aria'da Alexandria Ariana (Herat), Phra (Farah), Sakastan'da (Sistan) Sigal'e ulaşılır ve Arachosia'da başkent Alexandropolis'te (Kandahar) güzergâh son bulurdu (Fig. 3).

Tarihi kaynaklara göre, MS 1. yüzyıl sonlarına doğru Çin ile ticari amaçlı diplomatik ilişkiler artmaya başladı ve Kuzeybatı Hindistan ile resmi ticaret ilişkisi kuruldu. Öncesinde MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında Shu bölgesinden Çinli bazı tüccarlar, Kuzey Hindistan'da resmi olmayan bazı ticari faaliyetlerde bulunurlar ve ipek kumaş ile başka mallar satarlardı. Baktrialı tüccarlar, Hindistan'da Shu tüccarlarından satın aldıkları ipek kumaşı ve diğer malları kendi topraklarına götürür ve çarşılarında satarlardı. Baktria batısında aynı dönemde uluslararası ticaret yapan Parthialı tüccarlar vardı ve muhtemelen iki ülke arasında ticari ilişki bulunuyordu. Bu dönemde muhtemelen Parthia ve Baktria bölgeleri ile Fergana ve Parthia arasındaki topraklarda ticareti kontrol eden Kangju devletine bağlı Sogdlu tüccarların ticaret ilişkisi vardı. MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında, Çin'den Parthia topraklarına uzanan Güney Yolu üzerinde Büyük Yuezhi egemenliğindeki Baktria yer alırdı. Baktrialı tüccarlar tarafından Kuzey Hindistan'dan ithal edilmiş Çin ipeğinin bir kısmı tahminen Baktria'dan Parthia ülkesine ihraç edilirdi. MÖ 1. yüzyıla dayanan, Doğu Akdeniz kıyısından başlayıp Mezopotamya ve İran'dan sonra Hindistan'ın kuzeyinde tamamlanan Partların kontrol ettiği önemli bir ticari güzergâhın olduğu bilinir. Çin'den Parthia topraklarına uzanan Güney Yolu üzerinde bulunan Baktria, Partların kontrolündeki ticari güzergâh üzerinde olmasa da muhtemelen bu güzergâh ile bağlantılıydı ve Güney Yolu ile Partların güzergâhı Margiana Antiokheia'da birleşirdi. MÖ 1.yüzyılda Çin'den Akdeniz'e kadar uzanan bir güzergâhın varlığından bahsedebiliriz. Muhtemelen bu güzergâh genel olarak Çin, Loulan, Yutian (Hotan), Baktra (Belh), Antiokheia (Merv), Nisaea (Nisa), Ekbatana (Hamadan), Seleukia ve Antiokheia (Antakya) hattından meydana gelirdi. Bu güzergâh sonrasında ana İpek Yolu'nu meydana getirdi. Başlarda Çin İmparatorluğu ile batı arasında her ne kadar diplomatik ilişkiler kurulsada muhtemelen imparatorluğun önceliğinde ticaretten çok siyasi ve askeri ilişkiler vardı. Önceliğin ekonomi olmaması ve aynı zamanda batı ile güven ortamının henüz tam oluşmamasından dolayı imparatorluk ticaret ilişkisine yanaşmadı. Fakat MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında ve sonrasında Çin İmparatorluğu'nun Orta Asya, İran ve Hindistan ile diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi sırasında karşılıklı ülke zenginliklerinin tanınması ve karşılıklı hediyelerin sunulması sonrasında zamanla güven ortamının meydana gelmesiyle yavaş yavaş gelişecek olan resmi ticari ilişkilerin ve ticari yolların oluşmasının adımları atılmış oldu.

³³ Isidore of Charax.

Hindistan ve Roma İmparatorluğu: İpek Yolu Ağının Oluşumu

MÖ 1. yüzyıl sonlarına doğru Çin ve Kuzeybatı Hindistan arasındaki diplomatik temastan sonra iki ülke arasında resmi ticari faaliyetler başladı³⁴. Roma İmparatorluğu devrinde (MÖ 31-MS 476) MS 1.yüzyıl ortalarında yazılmış *Periplus Maris Erythraei* isimli seyir defterinde, Çin'den ham ipek, ipek iplik ve kumaş, Kuşanlar egemenliğindeki Baktria yolu ile Hint-İskit egemenliğindeki Kuzeybatı Hindistan'da önemli bir ticari liman olan ve çarşısı bulunan Barygaza'ya (Gujarat bölgesi) ve Gange Nehri yoluyla Limyrike tarafına (Hindistan'nın güneybatı sahili) giderdi³⁵. Fakat Çin'den ipeğin gelmesinin zor olması sebebiyle nadiren gelirdi. Bu ticari limanın çarşısında, başta İtalyan olmak üzere Laodicea (Denizli) ve Arap şarapları, bakır, kalay, kurşun, mercan, her türlü süslemesiz giyim ve baskılı kumaş, çok renkli kuşaklar, ham cam, arsenik sülfür minareli, storax, sarı taş yoncası, antimon sülfür ile altın ve gümüş Roma paraları ve merhem bulunurdu. Aynı zamanda hükümdar için gümüş eşyalar, köle müzisyenler, cariyelik güzel kızlar, iyi şarap, süslemesiz pahalı giysiler ve merhem ithal edilirdi. Bu limandan nard, costus, bdellium, fildişi, oniks, akik (?), her tür pamuklu kumaş, Çin'den ithal ipek kumaş ile iplik, uzun biber ihraç edilirdi. Bu limanın kuzeyinde yine önemli bir ticari liman olan Barbarikon çarşısında aynı güzergâh ile Çin'den ithal edilmiş ipek kumaş ve iplik bulunurdu³⁶. Bu çarşıda süslemesiz iyi kalite giyimler, baskılı kumaşlar, çok renkli tekstiller, peridot, mercan, storax, frankincense, cam ve gümüş eşya, para ve şarap yer alırdı. Bu limandan costus, bdellium, nard, turkuaz, lapis lazuli, Çin'den gelmiş ipek kumaş ve iplik, çivit deniz yolu ile ihraç edilmekteydi. Muziris (Nelkynda), Hindistan'nın önemli bir güneybatı limanı idi ve iyi kalite inci, biber, nard, fildişi, Çin'den ithal ipek kumaş, malabathron, çeşitli şeffaf değerli taşlar, elmas, safir ve kaplumbağa kabuğu ihraç edilirdi. Aynı zamanda çarşısında peridot, çok miktarda süslemesiz giysi, çok renkli tekstiller, antimon sülfür, mercan, ham cam, bakır, kalay, kurşun ve çok miktarda şarap, realgar (kırmızımsı arsenik sülfür minareli), orpiment (sarımsı arsenik sülfür minareli) ve tahıl bulunurdu (Fig. 3).

Hindistan'ın batı limanlarından satın alınan ipek ve diğer mallar, Romalı tüccarlar tarafından gemiyle Kızıldeniz'deki Roma İmparatorluğu hakimiyetindeki Mısır limanlarına (Myos Hormos veya Berenice) ulaştırılırdı³⁷. Bu limanlardan ithal edilmiş mallar, develer ile çölden Koptos'a götürülür ve oradan Nil Nehri'nde gemi yolculuğu ile Akdeniz kıyısındaki Alexandria'ya (İskenderiye) ulaştırılır ve oradan ithal edilmiş malların büyük bir bölümü Akdeniz dünyasına dağılırdı. Bir kısmı Mısır dışından ihraç edilen ticari mallar (şarap, kalay, safran, storax, mercan, orpiment...) gemiyle Alexandria'dan Nil Nehri aracılığı ile gemiyle çeşitli limanlara uğrayarak Koptos'a kadar giderdi. Nil limanlarından yine ihraç edilmek üzere Mısır malları da alınır. İhraç edilecek mallar, Koptos'tan develer ile Myos veya Berenice limanlarından birine ulaşırdı. Bu limanlardan birinden ihraç malları ile kalkan gemi ya doğu Afrika kıyısı boyunca Rappha limanına kadar ya da Afrika limanına (Adulis) veya Arabistan limanına (Muza veya Kane) uğrayıp en son Batı Hindistan limanlarına (Barbarikon, Barygaza, Muziris) giderdi. Rappha'ya fildişi, kaplumbağa kabuğu, gergedan boynuzu ve nautilus kabuğu; Adulis'e fildişi, kaplumbağa kabuğu ve gergedan boynuzu; Muza'ya mür ve beyaz mermer; Kane'ye ise aloe ve frankincense ihraç edilirdi. Romalı tüccarlar denizaşırı limanlara zeytinyağı;

³⁴ Vaissière 2005, 35-36.

³⁵ Casson 1989.

³⁶ Casson 1989, 26, 75 '39'.

³⁷ Casson 1989, 13-16.

olgunlaşmamış zeytin; tahıl; şarap; kıyafetler; renkli kumaşlar; saray için cam, demir, bakır, gümüş ve altın eşyalar; saray için atlar ve köleler; değerli taşlar; safran; cyperus; merhem; storax; sarı yonca; realgar; ve antimon sülfür ihraç etmekteydi. Romalı tüccarların ithal ettiği malların arasında ise pamuklu giysi ve kumaş; ham ipek ve ipek kumaşı; köleler; beyaz mermer; kaplumbağa kabuğu; fildişi; gergedan boynuzu; nautilus kabuğu; turkuaz; lapis lazuli; oniks; akik; inci; elmas; safir; frankincense; cassia; bdellium; duaka; kankamon; mokrotu; biber; aloe; zencefil; costus; nard; çivit vardı³⁸.

Batı Hindistan deniz hattı üzerinde İran Körfezi başında Charax Spasinu ve Fırat Nehri yakınında Apologos isimli bir liman vardı. Körfez ağzından daha ileri de Omana (Umman) isimli başka bir ticari liman daha bulunurdu³⁹. Bu iki limana geleneksel olarak Barygaza'dan (Kuzeybatı Hindistan limanı) büyük gemiler ile tüccarlar gelirdi. Bu limanlara bakır, tik ağacı odunu, kirışleri ve fidanı ile sissoo (Hint gül ağacı) ve abanoz kütükleri getirirlerdi. Bu limanlardan Barygaza ve Arabistan'a inci, mor kumaş, yerel giyim, şarap, altın ve köle ihraç edilirdi.

Roma İmparatorluğu devrinde, matematikçi, astronom ve coğrafyacı Ptolemy tarafından MS 150 civarında yazılmış *Geographia* isimli kitabında, coğrafyacı ve matematikçi Tyre'li Marinus'un sonradan kaybolmuş çalışmasındaki bilgilerden alıntı yaparak Romalı tüccarların kullandığı Akdeniz'den Çin'e uzanan bir güzergâhtan bahseder⁴⁰. Marinus'un bu güzergâhı, Çin'e tüccarlar gönderen ve aile mesleğini yapan tüccar Maes Titianus'un günümüze ulaşmamış kayıtlarına dayanır. Muhtemelen henüz Partlar ve Romalılar ilişkilerinin daha iyi olduğu Caesar Augustus devrinde (MÖ 27-MS 14) Maes Titianus'un gönderdiği Romalı tüccarların kullandığı bu güzergâh, Fırat Nehri batısındaki Hierapolis (Menbij) kentinden başlar ve Fırat Nehri geçildikten sonra doğuya doğru Dicle Nehri, Hazar Kapıları, Hyrkania (Gorgan), Antiokheia Margiana (Merv), Baktra (Belh), Pamirler ve Taş Kule'den geçer ve en son Çin'in başkenti Sera (Luoyang) şehrinde noktalanırdı⁴¹. Bu güzergâh ile Romalı tüccarlar Çin'den Roma İmparatorluğu'na ipek getirirdi. İlerde bu rota İpek Yolu ağının ana güzergâhı haline geldi (Fig. 3). Bu güzergâhın Fırat Nehri'den (Euphrates) Antiokheia Margiana'ya (Merv) olan batı bölümü MÖ 1. yüzyıl sonunda Partların kontrolündeki güzergâh ile aynı olduğu anlaşılmaktadır. Güzergâhın Baktra'dan Çin'e olan doğu bölümü ise MÖ 2. yüzyılı ikinci yarısından beri bilinen Çin'den Baktria üzerinden Parthia topraklarına uzanan Güney Yolu ile örtüşmektedir.

Hou Hanshu kroniğinde, İmparator He devrinde (MS 88-106) General Ban Chao kendine bağlı Gan Ying'i, MS 97 yılında İmparator Nerva devrinde (MS 96-98) Roma İmparatorluğu'na elçi olarak gönderdi⁴². Böylece Çin'den Roma İmparatorluğu'na (Da Qin) ilk defa bir elçi gönderildi. Fakat bu ilk girişim başarısız oldu. Elçi, Mezopotamya'ya geldiğinde Batı Denizi'nden (İran Körfezi) Roma İmparatorluğu'na gitmek istemiş fakat denizciler çok uzun süren bu yolcuğun zorlu ve tehlikeli olduğunu belirtmeleri üzerine elçi bu yolculuktan vazgeçmiştir. Parthia'dan Roma İmparatorluğu'na haydut tehlikesinin olmadığı karayolu bulunduğu fakat kaplan ve aslan gibi vahşi hayvanlar yüzünden yolun çok tehlikeli olduğu ancak kervanların kalabalık silahlı adamlar ile güvenli bir biçimde yol alabileceği kaydedilir. Belki de Partlar, Çinli elçiyi korkutarak Roma İmparatorluğuna gitmesini engelleyerek Çin

³⁸ Casson 1989, 39-42.

³⁹ Casson 1989, 19, 71-72 '35-36'.

⁴⁰ Berggren-Jones 2000, 71-73, 1.11-12.

⁴¹ Cary 1956, 132-134; P'iankov 2015, 62.

⁴² Hill 2011.

ile Roma imparatorlukları arasında diplomatik ilişki kurulmasını engellediler. Çinli elçi gidemese de Roma İmparatorluğu'nun idari, ekonomik, sosyal, kültürel hayatları ve şehirleri hakkında edindiği bilgileri raporuna aktardı. Raporunda imparatorlukta bolca altın ve gümüşten para üretildiği ve yeşim taşı, inci, sarı kehribar, opak cam, beyazımsı kalsedon, kırmızı zencefil, yeşil değerli taşlar, altın iplikli nakışlar, altın iplikle dokunan kilimler ve asbestli kumaşlar olduğu belirtilir. Aynı zamanda rapora göre Roma İmparatorluğu'nda, konumuzla bağlantılı olarak altınla boyanmış çok renkli narin ipekler ile vahşi ipekböceği kozalarından üretilmiş ince kumaşlar bulunduğu ve imparatorlukta ipekböceği de yetiştirildiği kaydedilir. Raporu göre, tüm değerli ve nadir şeyler yabancı ülkelerden getirilirdi. Ticaret konusunda dürüst görülen Romalı tüccarlar, İran ve Kuzeybatı Hindistan ile deniz yoluyla iyi kâr getiren (kâr marjı bire on) ticaret yapmaktaydı. Tahıl ve gıda maddeleri ucuzdu ve devletin kaynakları boldu. Komşu bir devletten elçiler sınırlarına vardıklarında, imparatorluk başkentine ulaşmak için kurye istasyonlarını kullanırlar ve geldiklerinde onlara altın para verilirdi. Roma İmparatoru, Çin'e her zaman elçi göndermek istemiş fakat Partlar çok renkli Çin ipeği ticaretini kontrol altında tutmak istediklerinden Çin'e İran üzerinden giden yolu engellemişlerdi. Roma İmparatorluğu Çin ile direkt resmi ticaret yapmak istiyordu. MS 166 yılında Huan İmparatorluğu devrinde (MS146-168) Roma İmparatoru Markus Aurelius Antonius (MS 161-180), sınırlar ötesinde Çin'in güneyindeki deniz kıyısında yer alan Rinan (Jihnan) komutanlığı yoluyla, imparatora sunmak üzere yanlarında fildişi, gergedan boynuzu ve kaplumbağa kabuğu bulunan elçileri Çin'e gönderdi. Böylece Roma ve Çin imparatorlukları ilk defa diplomatik temas sağladı. MÖ 1. yüzyıl sonu-MS 1. yüzyıl başında Romalı tüccarların Mezopotamya'dan Çin'e uzanan güzergâhta ipek ticareti yapmasına izin veren Partlar, sonrasında ipek ticaretinin kontrollerinde olmasını istediklerinden Romalıların Çin ile direkt ticaret yapmasını engellediler. Partlar ipeği, Romalıları kendileri satmak istiyordu. Muhtemelen Çin ipeği, Kuşan (Büyük Yuezhi) egemenliğindeki Baktria üzerinden Part egemenliğindeki Margiana'da Antiokheia (Merv) şehrine gelirdi ve buradan Akdeniz'e ulaşırdı.

Roma İmparatorluğu'nda⁴³ MS 1. yüzyılın başlarından itibaren ipeğe yoğun ilgi ve talep vardı. İmparator Tiberius devrinde (MS 14-37) tarihçi ve senatör Tacitus'un (MS 56-120) *Annales* isimli tarih ile ilgili kitabına göre, MS 16 yılında erkeklerin senatoda ipek elbise giymeleri yasaklandı (Tacitus, 2008: 65, 2.33). Bu olay o dönemde ince ipek giysilerin sadece kadınlarda değil erkeklerde de moda olduğunu gösterir. Felsefeci ve devlet adamı Seneca'nın (MÖ 4-MS 65) MS 1. yüzyıl ortalarında yazdığı ahlaki denemeler üzerine *De Beneficiis* isimli kitabında⁴⁴, Romalı kadınların vücutlarını gösteren şeffaf ipek elbise giydiklerinden ahlaki eleştiriler yapar (Fig. 6). Aynı zamanda ipek kumaşların büyük maliyetler ile normal ticaret yollarında olmayan halklardan alındığını kaydeder. Doğa bilimci Plinius (MS 23/24-79), *Naturalis Historia* isimli MS 77 yılında yayınlanan kitabında⁴⁵, Roma İmparatorluğu'nun gelişmişlik sembolü olarak giysi (muhtemelen ipek) için Çin'e kadar gidilmesi ile övünür. Bu kitaba göre⁴⁶, ipekböceği kozasından pahalı ve lüks kadın elbiseleri yapılırdı ve ipekböceği kozası Kos Adası'nda yetiştirildi. İnce ipek giysiler, özellikle yazın hafif olmasından dolayı hoş karşılanmasa da erkekler tarafından da tercih edilirdi. İpekböceği kozasından kadınların vücudunu gösteren şeffaf ipek elbise yapmaya başlayan kişi Kos'lu Pamfile isimli bir kadındı. Bu tip ipek kumaş üreten ilk kişi hakkındaki bu bilgi, MÖ 4.yüzyıldan Yunanlı filozof

⁴³ Benjamin 2018,130-146, 204-205, 212-214.

⁴⁴ Seneca 2011, 174, 7.9.5.

⁴⁵ Pliny 1855, 12.1.

⁴⁶ Pliny 1855, 11.26-27.

Aristoteles'in (MÖ 384-322) *Historia Animalium* isimli kitabına dayanmakta olup aynı eserde, o dönemde kadınların ipekböceği kozasından kumaş ürettikleri kaydedilmiştir⁴⁷. Roma dünyasında zenginlik göstergesi, estetik kaygılar ve rahatlık sebebi ile ipek giysilere son derece ilgi oldu. İmparatorluğun talepleri karşılamak için kökeni eski Yunanlılar'a giden ipekböceği kozası yetiştirilerek şeffaf ipek üretilmesi yanında Çin ipeği de ithal edilmiştir. Sonrasında Bizans İmparatorluğu da Roma İmparatorluğu gibi ipeğe son derece ilgi duydu. Daha sonra bahsedileceği üzere İran'da ipek ticareti yapılmasına Sasaniler'in Partlar gibi sorun çıkartması sebebi ile Sogdlular, Türkler ve Bizanslılar anlaşp Hazar Denizi kuzeyinden Karadeniz'e uzanan ipeğin taşındığı yeni bir güzergâh oluşturuldu.

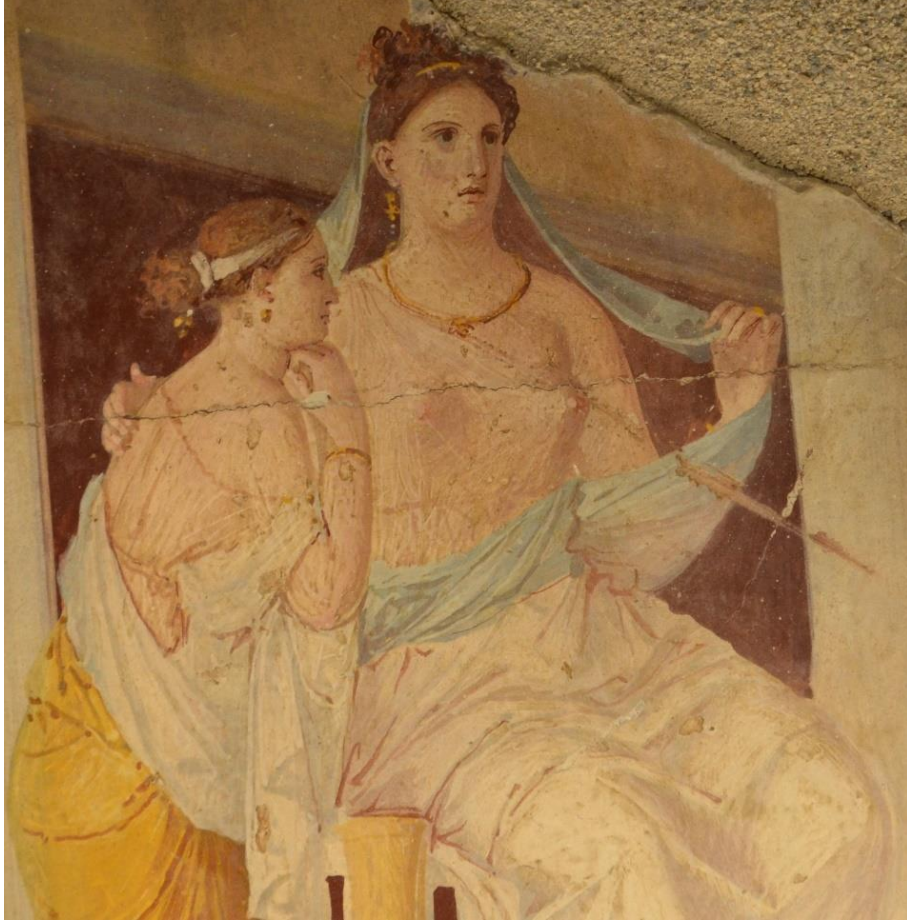

Fig. 6. Roma İmparatorluğu'nda moda olan transparan ipek elbise ile aristokrat bir hanım, duvar resmi detayı, MS 1. yüzyıl, Roma Devri, Herculaneum, Napoli, İtalya (Fotoğraf: İbrahim Çeşmeli 2019, Museo Archeologico Nazionale di Napoli)

Hou Hanshu kroniğinin batı bölgeleri ile ilgili 88. Bölüm 2. Kısımda belirtildiği üzere, Geç Han Hanedanlığı devrinde (MS 25-220), Erken Han Hanedanlığı devrinde (MÖ 206-MS 9) olduğu gibi Çin'den batıya giden iki yol bulunurdu⁴⁸. Öncesinde elçilerin kullandığı ve hediyelerin taşındığı bu yollar, MS 1. yüzyıldan sonra ise tüccarlar tarafından ipek ve diğer malların kervanlar ile taşındığı yollara dönüştü (Fig. 3). Güney Yolu, Tarım Havzası güney dağlarının (Kunlun Dağları) kuzey yamacından, Suoju (Yarkent) oradan Pamirler geçildikten sonra Baktria (Daxia) ve Parthia (Anxi) topraklarına giderdi. Kuzey Yolu, önce Jushi (Turfan) sonra Tarım Havzası kuzey dağlarını (Tian Shan) geçip Shule (Kaşgar) ulaşır oradan da Pamirleri

⁴⁷ Aristotle V.19.

⁴⁸ Hill 2011.

geçtikten sonra Fergana, Kangju ve Yankai topraklarına ulaşırdı. Bu yollar, Yumen (Fig. 4) ve Yang sınır geçitlerinden başlardı. Geç Han Hanedanlığı devrinden sonra MS 3.yüzyıl ortalarında ise Çin'den batıya uzanan üç yol olmuş (aynı zamanda bazı güzergâhlar değişmiştir) ve bu ticari yollar hakkında dönemin Çin kaynağı olan *Weilue* metni batı halkları ile ilgili bölüm 4., 5. ve 9. kısımlar bilgi verir⁴⁹. Güney Yolu Yumen Geçidi sınır karakolundan başlayıp batıya doğru Tarım Havzası güneyi Loulan (Fig. 7) ve Yutian (Hotan) krallıklarından sonra Kuşanlılara (Büyük Yuezhi) bağlı Jibin (Gandhara), Daxia (Baktria) ve Gaofu (Kabil) krallıklarından Tianzhu (Kuzey Hindistan) Krallığına ulaşırdı. Merkezi yol Yumen sınır karakolundan başlayıp batıya doğru Tarım Havzası kuzeyi Yanqi (Karaşehir), Qiuci (Kuça) ve Shule (Kaşgar) krallıklarından sonra Dayuan (Fergana), Anxi (Parthia) ve Tiaozhi (Mezopotamya) krallıklarına kadar uzanırdı. Yeni Yol Yumen sınır karakolundan başlayıp kuzeybatıya doğru önce Gaochang (Karahoca) ve sonra batıya doğru Qiuci'ye (Kuça) bağlanırdı. *Weilue* 25. Kısımda kaydedildiğine göre bu üç yolun dışında Wusun ve Kangju topraklarından geçen Yeni Kuzey Yolu da vardı. Yu Huan tarafından 239-265 yılları arasında hazırlanmış *Weilue* isimli tarihsel metin kaybolmuş olup bu metinden sadece batı halkları ile ilgili bölüm, Pei Songzhi tarafından 429 yılında yayınlanan *Sanguozhi* isimli tarihsel metnin dipnotunda yer alarak günümüze kadar ulaştı. Bu metin aslında Chen Shu tarafından 3. yüzyılda yazılmış olup Pei Songzhi dipnotlar ekleyip sonradan yayınladı. Çin'in batı sınırından Yumen ve Yang geçitlerinden çıktıktan sonra batıya giden ticari kervanlar, ana İpek Yolu'nun doğu güzergâhı olan Tarım Havzası kuzey ve güney yollarından geçirdi ve batıdan gelen kervanlar da aynı yolları kullanırdı. Öncelleri Çinli ve batılı elçilerin kullandığı ve karşılıklı hediyelerin taşındığı Tarım Havzası çevresindeki bu yollar, MS 1. yüzyıldan sonra ticari ipeğin ve çeşitli malların taşındığı ve ticaretin yapıldığı yollara dönüşmüştür. Tarım Havzası çevresindeki bahsettiğimiz yollar üzerinde gelişen şehir devletleri şeklindeki krallıklar, Çin İmparatorluğu kontrolündeydi ve zamanla İpek Yolu'nun gelişmesiyle uluslararası ticaretin yapıldığı önemli merkezlere dönüştü.

Fig. 7. Rulo halinde boyanmamış düz ipek (günümüzde iki parçalı)
MS 4.yüzyıl, Loulan, Xinjiang, Çin
(Vainker 2004, 59, fig.36)

⁴⁹ Hill 2004.

MÖ 2.yüzyıl ikinci yarısından beri bilinen Güney Yolu, Çin'den batıya doğru Tarım Havzası güneyinden sonra Pamirler ve Baktria'dan geçip Parthia'da son bulurdu. MS 3.yüzyıl başlarından sonra bu güzergâhın değiştiği ve Baktria'dan sonra güneye yönelip Kuzey Hindistan'da (Tianzhu) son bulduğu anlaşılır. Baktria topraklarından geçen önceleri Parthia'ya kadar uzanan Çin ile bağlantılı Güney Yolu, Akdeniz'den Parthia topraklarına ve sonra Margiana'ya uzanan ve buradan güneye yönelen MÖ 1.yüzyılın sonlarından beri bilinen Partların ticari yolu üzerindeki Margiana ile muhtemelen bağlantılı idi. MÖ 2-1 yüzyıllarda henüz Çin ile ticaretin gelişmediği zamanlarda Akdeniz'den Çin'e uzanan bir yolun olduğunu söyleyebiliriz. MÖ 1.yüzyıl sonu-MS1.yüzyıl başında Romalı tüccarların kesintisiz olarak kullandıkları ve ipek ticareti yaptıkları Akdeniz'den Çin'e uzanan güzergâh, ana İpek Yolu'na dönüştü. İpek Yolu ticaretinin gelişmesi ile MÖ 2.yüzyılın ikinci yarısından beri bilinen Kuzey Yolu da (sonradan Merkez Yol ismini almıştır) muhtemelen zamanla Margiana'ya bağlanarak ana İpek Yolu'na dahil oldu. Önceden Kuzey Yolu (Merkez Yol), Çin'den başlayarak batıya doğru sırası ile Tarım Havzası kuzeyi, Fergana, Kangju topraklarından geçerek Yankai'de (Aral Gölü çevresi) tamamlanırdı. MS 3. yüzyıl başları sonrası Kuzey Yolu, Fergana'dan sonra güzergâh değişikliği ile Parthia ve Mezopotamya topraklarına kadar uzanırdı. Muhtemelen bu değişiklik ile Kuzey Yolu, Fergana'dan sonra Sogdiana, Margiana, Parthia ve Mezopotamya güzergâhına dönüştü ve ana İpek Yolu oldu

Sogdlu Tüccarlar ve İpek Yolunun Gelişmesi

MÖ 1. yüzyılın sonlarına doğru Çin ile Kuzey Hindistan resmi açıdan ticari ilişki kurmasından sonra Çin'den ipek, Baktria yoluyla Kuzeybatı Hindistan limanlarına ve oradan da deniz yoluyla Roma İmparatorluğuna ulaşırdı. Partlar ile henüz rekabetin oluşmadığı zamanda MÖ 1. yüzyıl sonundan başlayarak Romalı tüccarlar, Partların ticari güzergâhını kullanarak ipek ticareti için Akdeniz'den Çin'e gittiler. Bu güzergâh zamanla ana İpek Yolu'nu meydana getirdi. MS 1. yüzyıl sonuna gelindiğinde Partlar ile Romalılar arasında ipek ticareti konusunda büyük rekabet oluştuğu anlaşılır. Partlar kendi topraklarında Çin ipeği ticaretini kontrol etmek istiyorlardı ve Çin'den aldıkları ipeği Romalılara kendileri satmak istiyorlardı. Bu yüzden Romalıların kendi topraklarından geçerek Çin ile olan ticaret ilişkisini engelliyordu. Bunun üzerine Romalılar, MS 2. yüzyılın ortasından sonra deniz yoluyla Çin ile temas ederek diplomatik ilişki kurdu. Bu yüzyıllar İpek Yolu ağının oluştuğu bir dönemdi. Önceleri uluslararası ticarete geride kalan Sogdlular, sonraki yüzyıllarda İpek Yolu ticaretinde kontrol sahibi oldular ve gelişmesine önemli katkılar verdiler.

Dunghuang'ın batısında, kuzeyli göçebe tehdidine karşı inşa edilmiş Çin Seddi'nin Yumen Geçidi (Fig. 4) yanındaki Dunghuang ile Loulan arasındaki İpek Yolu'nu gözetleyen TXIIa nolu gözetleme kulesinde bulunmuş olan Sogdlulara ait yerlerine hiç ulaşmış mektuplar, Orta Asyalı bu topluluğun Çin'in batısındaki ve Çin'deki İpek Yolu ticari faaliyetleri hakkında önemli bilgiler verir⁵⁰. Kabul edilen genel görüşe göre bu Sogdca mektupların MS 4. yüzyıl başında 312-313 yılında yazıldığı fakat bir diğer görüşe göre ise bu mektupların MS 196 yılında yazıldığıdır. Mektupların bazıları özel (eşi tarafından terk edilmiş bir kadının yazdıkları ile ilgili), bazıları da iş ile ilgili olmasıyla birlikte mektuplar, Sogdlu tüccarların Çin'deki ticari faaliyetleri hakkında değerli bilgiler verir. Bu mektuplara göre, Çin'in batısından Çin'in içlerine doğru uzanan İpek Yolu'nda sırasıyla yer alan Loulan, Dunhuang,

⁵⁰ Livshits 2008, 289-292; Livšic 2009, 344-352.

(Fig. 8) Jiuquan, Wuwei, Guzang, Lanzhou ve Luoyang isimli yerleşimlerde ticaret ile ilgilenen Orta Asya'dan gelmiş Sogdlu tüccarların ve kolonilerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Çin'de bir şehirde yüz kadar Semerkandı olduğu da kaydedilmiştir. Bunlar ticaret için Orta Asya'dan Çin'e gelmiş Sogdlu tüccarlardı. Sogdlu tüccarlar gümüş para karşılığında keten, yün, ipek, misk, biber, kâfur, buğday, kurşun, kaplar ve altın eşyalar satın alırlardı. Çin'in kuzeyinde *Sabao* denilen Sogdlu ticari koloni liderlerine ait MS 6. yüzyıldan kalmış olan bir grup mezar (Fig. 9) Sogdlu ticari kolonilerin Çin'de 4. yüzyıl başlarından itibaren süregiden başarılı ticari hayatlarını gösterir⁵¹.

Fig. 8. Ejderha ve feniks figürlü ipek fragmanı, MS 4.yüzyıl, Dunhuang Mağara Tapınakları, Gansu, Çin (Vainker 2004, 45, 68, fig. 28, 42)

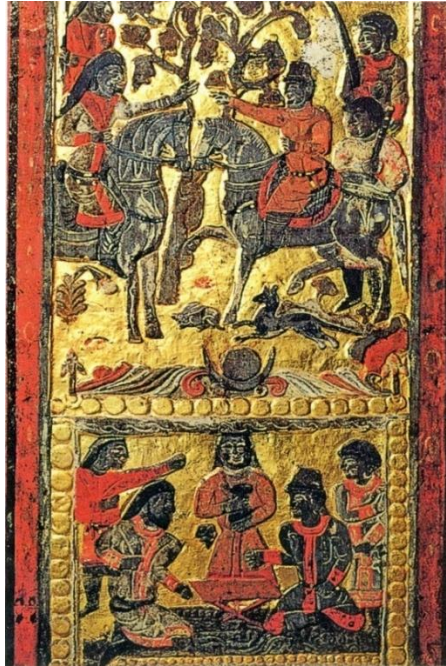

Fig. 9. Sogdlu koloni lideri (*Sabao*) olan An Jia'nın (öl. 579) Türkler (uzun saçlı figürler) ile iyi ilişkilerini gösteren sahneler, boyalı taştan cenaze yatağından detay, MS 579, An Jia Mezarı, Xian, Shaanxi, Çin (Baumer 2014, 228, fig.187)

⁵¹ Institute of Archaeology of Shaanxi 2001a, 4-26; Institute of Archaeology of Shaanxi 2001b, 27-52; Xianjiang 2004, 6-8

İpek Yolu ticaretinde zaman içinde güçlenen Sogdlu tüccarlar, MS 4. yüzyıl başlarından itibaren Semerkand'dan Luoyang'a kadar uzanan İpek Yolu güzergâhında söz sahibi oldular. Sonraki yüzyıllarda Sogdlular, Çin ipeğinin batıya taşınmasında ve batı ile doğu arasındaki İpek Yolu ticaretinin gelişmesinde çok önemli katkıları olmuş, Sogdca uluslararası ticaret dili haline gelmişti (Fig. 10). Uluslararası ticaret sayesinde zenginleşen Sogdlular geleneksel olarak çok başarılı tüccarlardı. Sogdiana bölgesinde Semerkand (Kang) Krallığı'nı ziyaret eden Wei Tsie'in verdiği bilgiye göre⁵² Semerkand halkı yetenekli tüccarlar olup bir erkek çocuk beş yaşına geldiğinde kitap okutmaya başlanır ve anlamaya başlayınca ticaret eğitimine gönderilirdi. Tangshu kaydına göre⁵³, Sogdlular ticarete üstündü ve kazancı severlerdi. Bir erkek yirmi yaşına geldiğinde komşu krallıklara giderdi. Kazanç elde edebilecekleri her yere giderlerdi.

Fig. 10. Deve üzerinde Sogdlu bir tüccar, terrakotta heykel, Tang Hanedanlığı (Baumer 2014, ön kapak resmi)

Türk ve Bizans İmparatorlukları Ticari İlişkisi: Kuzey İpek Yolu'nun Doğuşu

Kuzey Zhou Hanedanlığı devrini (556-581) anlatan ve Linghu Tefen'nin 629 yılı civarında tamamladığı *Zhoushu* kaydına göre⁵⁴, asıl toprakları Moğolistan olan Türkler (Tuküe) MS 6. yüzyılın ortalarına doğru Bumin (Tumen) Kağan zamanında güçlenmeye başladılar. O dönemde Çin ile ilişki kurmaya çalışıyorlardı ve ilk defa Çin sınırına ipek satın almak için geldiler. Bunun üzerine 545 yılında İmparator Taizu, Jiuquan'dan An Nuopantuo isimli bir Sogdluyu (Hu) elçi olarak Türklere gönderdi. Bunun üzerine Bumin Kağan 546 yılında kendi topraklarının ürünleri ile birlikte bir elçiyi Çin İmparatorluğuna gönderdi. Bu dönemde Türklerin Çinliler ve Sogdlular ile ilişkilerinin kuvvetlendiği anlaşılır (Fig. 9). Türkler, İran'da Partlardan sonra hakimiyet kuran Sasaniler (MS 224-651) ile 560 yılında anlaşma sağlayarak

⁵² Chavannes 1903, 133, dn.5.

⁵³ Chavannes 1903, 134-135.

⁵⁴ Mau-Tsai 1958, 6-7, 473; Vaissière 2005, 204-205.

Orta Asya'da hakimiyet kuran Eftalitler (Ak Hunlar) egemenliğini yok ettiler ve Sogdiana dahil Orta Asya'da hakimiyet kurdular⁵⁵.

Sogdlu tüccarlar, Türk İmparatorluğu egemenliğinde Çin'e kadar İpek Yolu'nda ticareti kontrol etmeye devam ettiler (Fig. 11). Sogdlular ile Türkler beraber önce İranlılar sonrasında Bizanslılar ile özellikle ipekle ilgili ticari ilişkiler kurmak istediler. Bu konuda MS 6 yüzyıldan Bizanslı tarihçi Menandros Protektor'un *Tarih* isimli kitabında detaylı bilgiler bulunur⁵⁶. Önceleri Eftalitlere sonrasında Türklerle tabi olan Sogdlular, İran'da ham ipek satmak için elçi göndermek istediklerini İstemi (Sizabul) Kağan'a (553-576) bildirdiler ve kağan da bu isteklerini kabul etti. İstemi Kağan tarafından gönderilen Maniah liderliğinde Sogdlu elçiler, Sasaniler devrinde İran ülkesine giderek hükümdar I. Hüsrev'den (531-579) topraklarında engelsiz olarak ham ipek satma izni istediler. Bu konuda isteksiz olan İran hükümdarı bir konsül toplamış ve bu konsülde ipeklerin satın alınarak elçilerin önünde yakılması kararı alınmış. Karar uygulanarak ipekler satın alındı ve elçilerin önünde yakıldı. Bunun üzerine Sogdlu elçiler dönerek durumu İstemi Kağan'a bildirdiler. Daha sonra kağan, bir Türk elçi heyetini İran hükümdarına göndererek dostluk ilişkisi kurmaya çalıştı. Fakat hükümdar yüksek memurlarına danışarak Türklerle güvenilemeyeceğinden dostluk ilişkisi kurmanın doğru olmayacağı kararı verildi. Hatta elçi heyetinin büyük bir kısmı zehirlenerek öldürülmesi ile ilişkilerin tamamen kesilmesi sağlandı. Fakat etrafa hava şartlarından dolayı öldükleri yayıldı. Fakat kağan buna inanmadı ve İranlılar ile Türkler arasında düşmanlık meydana geldi.

Fig. 11. Sasani geleneğinde simurg, tavus kuşu figürleri ve madalyon, inci motifleri ile süslü ipek kıyafetli Baktrianlı elçiler (ortadaki ipek taşımaktadır), Sogd duvar resmi detayı, MS 7.yüzyıl ortası, Sogdlu Kral Varhunan'ın Sarayı, Semerkand (Afrasiab), Özbekistan (Fotoğraf: İbrahim Çeşmeli 2011, Afrasiab Müzesi)

⁵⁵ Blockley 2006, 10.1; Vaissière 2005, 199-200.

⁵⁶ Blockley 2006, 10.1.

Sogdlu lider Maniah bu durumu fırsat bilerek kağana Bizanslılar ile ilişkiye girilmesinin daha iyi olacağı tavsiyesinde bulundu ve ham ipeğin onlara satılabileceğini çünkü onların başkalarına göre ipeği (Fig. 12) daha fazla kullandıklarını belirtti⁵⁷. Kağan, içlerinde Maniah'ın da bulunduğu Türklerden oluşan elçileri Bizans İmparatorluğuna gönderdi. Yanlarında hediye olarak değerli ham ipek ve mektup bulunuyordu. Mektubu Maniah taşıyordu. Zorlu ve uzun yolculuktan sonra Kafkasları geçip Bizantion'a (İstanbul) geldiler ve sarayda imparator II. Justinus'un (565-578) huzuruna kabul edildiler (568/569). İmparatora hediyeler ile İskitçe yazılmış mektup verildi. Türkler ile imparator arasında iyi ilişkiler kurulmasıyla imparator, doğu şehirlerinin generali olan Zemarkhus'u elçi olarak Maniah ve Türk elçiler ile birlikte 569 yılında Türklere gönderdi⁵⁸. Zemarkhus ve yanındakiler uzun bir yolculuktan sonra Sogd topraklarına varıp atlarından inmelerinden sonra Türkler onlara demir satmak istediler⁵⁹. Efsaneye göre demircilik Türklerin atalarının ilk mesleği idi⁶⁰. Zemarkhus'a göre, Türkler böylelikle topraklarında demir madenleri olduğunu gösteriyordu. Sonra kendilerine uğursuzlukları kovan olarak tanıtan kişiler (şamanlar), Zemarkhus ve yanındakilere yaklaşarak yanlarında getirdikleri eşyaları yere koydular. Sonra frankincense ağacı dallarını ateşe verdiler. İskit dilinde sözler söylediler, davullar ve ziller ile ses yaptılar, yanan frankincense dallarını eşyaların üzerinde salladılar. Böyle yaparak kötü ruhları kovduklarına inanıyorlardı. Sonrasında Zemarkhus'u ateşten geçirerek hem onu hem de kendilerini arındıklarını düşünüyorlardı. İstemi Kağan'ın Altın Dağ'daki (Altay Dağları) çadırında onun huzuruna çıkıp hediyelerini sundular. Kağan, gerekirse bir atın çekebileceği iki tekerlekli altından bir tahta oturuyordu⁶¹. Zemarkhus ve Kağan karşılıklı dostluklarını ifade ettiler. Sonrasında değişik renklerde boyanmış ipekler ile döşenmiş çadırda ziyafet verildi. Türkler toprakları uygun olmadığı için üzümden şarap içmezler başka tür tatlı bir şarap içerlerdi. Bu arada Talas'ta kağanın huzurunda İranlı elçiler ile Bizanslı elçiler bir araya geldiler ve kağan ile İranlı elçiler birbirlerini suçlamaları ile gerginlik çıktı ve kağan, Sasanilere askeri bir sefer yapma kararı aldı. Sonrasında kağan, Bizanslılar ile olan dostluğunu teyit ederek çok sayıda ipek ile Zemarkhus ve yanındakilerini, Maniah'ın ölmesi üzerine onun oğlu Tarhan ünvanlı Tagma ile birlikte ülkelerine gönderdi. Talas yakınındaki Kholiatai topraklarındaki ilk şehirden yolculuğa başladılar. Zemarkhus, Aral Gölü ve Hazar Denizi'nin kuzeyinden sırasıyla batıya doğru Ikh (Emba), Daikh (Ural) ve Atilla (Volga) nehirlerinden sonra İstemi Kağan'ın kontrolündeki Ugurs topraklarına geldiler. Ugurs lideri, onlara su verdi ve Kophen (Kuma) Nehri'nin aktığı ağaçlık alanı geçerse pusu kuran İranlılar tarafından yakalanabilecekleri konusunda onları uyardı. Belirtilen yere geldiklerinde ileriye izciler gönderdiler ve kimsenin olmadığını anladılar⁶². Sonrasında kuzey Kafkaslardaki Alanlar topraklarına ve oradan Dareine yolu ile Apsilii topraklarına ulaştılar. Oradan Rogatorium'a ulaşarak Karadenize geldiler⁶³. Oradan gemiyle Phasis'e gelerek tekrar gemiyle Trapezus'a (Trabzon) ulaştılar. Böylece yolculukları tamamlandı (571). Efesli İoannes'e (507-588 civarında) göre, Zemarkhus'un yolculuğu iki yıl sürdü. Bu arada Türk topraklarında, Bizanslı elçilerin geldiği ve sonrasında bir Türk elçinin onlarla birlikte döndüğü haberi yayılması üzerine kağana bağlı diğer toplulukların liderleri

⁵⁷ Blockley 2006, 10.1.

⁵⁸ Blockley 2006, 10.2.

⁵⁹ Blockley 2006, 10.3.

⁶⁰ Mau-Tsai 1958, 5.

⁶¹ Blockley 2006, 10.3.

⁶² Blockley 2006, 10.4.

⁶³ Blockley 2006, 10.5.

de Bizans İmparatorluğu'na gitmek istediler⁶⁴. Kağan, bu liderlerden sadece Kholiatai liderinin gitmesine izin verdi.

Sogdluların, MS 4. yüzyıldan başlayarak doğuda Çin ile ticaret yapmış olup sonrasında ipek ticareti yapmak üzere batı uygarlıkları ile temasa geçmeleri, İpek Yolu ağının genişlemesini ve gelişmesini sağlamıştır. MS 6. yüzyılın ikinci yarısında Türklerin desteği ile Sogdlular, Sasaniler ile ticari amaçlı başarısız diplomatik temaslar sonrasında Bizans İmparatorluğu ile yaptıkları başarılı ticari diplomatik ilişkiler neticesinde oluşan kuzey yolu ile batıyla ipek ticaretine başladılar. Zamanla Karadeniz'de Sogdlu koloni yerleşimler oluştu⁶⁵.

Fig. 12. Bir aslan atın üstündeki soylu tarafından mızrakla öldürülüyor, av sahnesi, Mozac Manastırı'na hediye edilmiş Bizans ipeği detayı, MS 8. Yüzyıl, Musee des Tissus, Lyon, Fransa (Scott 2001, 82-83)

⁶⁴ Blockley 2006, 10.4.

⁶⁵ Vaissière 2005, 242-249.

Analiz ve Sonuç

Tarihi kaynaklar, Çin ipeğinin batıyla tanışmasının resmi olmayan ticaret ve diplomatik ilişkiler yolları ile olduğunu gösterir. Çin İmparatorluğu diplomatik ilişkilerinde imparatorluğun gücünü ve zenginliğini ifade eden ipeği prestijli ve değerli bir hediye olarak sunardı. Çin ipeği ile tanışmasından sonra Orta Asya, İran, Hindistan ve Akdeniz uygarlıklarında güç, saygınlık ve zenginlik belirtisi dışında kalite, estetik ve rahatlık gibi sebeplerden ipek çok ilgi uyandırdı ve yoğun talep gördü. Aynı zamanda ipek kıymetli bir tekstil olduğundan ve iyi kar getirdiğinden değerli bir ticari mal idi. Çin'in diplomatik ilişkiler kurmak istemesi, batı uygarlıklarının ise ipek talebi ile zaman içinde Çin ile batı arasında resmi ticari ilişkiler kurulmasını ve ticari yolların gelişmesini sağladı. Batı uygarlıkları için ipeğin yüksek fiyatlara zor elde edilebiliyor olması, ipeği ancak zenginlerin ve ileri gelenlerin satın alabileceği lüks tekstil haline getirdi. Batı zamanla ipeği kendi üretmeye başlasa da bu yeterli gelmemiş hem son derece zahmetli üretiliyor olması hem de daha kaliteli olması açısından Çin'den alınmasına devam edilmiştir.

Tarihi kaynaklar incelendiğinde, Çin ile batı arasında diplomatik ilişkilerin MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında gelişmesi sonrası MÖ 1. yüzyıl sonlarından itibaren ipeğin ticari amaçla düzenli olarak belirli yollar ile batıya aktarılmasıyla İpek Yolu ağının oluşmaya başladığı ve zamanla ipek ticaretinin yoğunlaşmasıyla İpek Yolu ağının geliştiği anlaşılır. MÖ 1. yüzyıl sonlarına doğru (MÖ 25 civarı) Çin ile Kuzeybatı Hindistan arasında diplomatik ilişki kurulmasından sonra Hintli tüccarlar, Çin'e ticaret için gelmeye başladılar. Sonrasında Çin'den Orta Asya yolu ile Hindistan'nın kuzeybatı limanlarına belirli bir güzergâh ile ipek resmi olarak ithal edildi. Bu limanlardan da deniz yolu ile Akdenize, Roma İmparatorluğuna Çin ipeği ihraç edildi. Çin ipeği, Roma İmparatorluğunda çok talep görmekteydi. Aslında ipek ticaretinin daha önce MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında Çin-Kuzey Hindistan-Orta Asya arasında var olduğunu fakat bu ticaretin gayri resmi düzensiz bir ticaret olması ve güzergâhının belirsiz olması sebepleri ile İpek Yolu'nun o dönemde henüz oluşmadığını gösterir. MÖ 1. yüzyıl sonlarında Akdeniz-Mezopotamya-İran-Hindistan'nın kuzeyi hattında Part İmparatorluğu kontrolünde önemli bir ticari güzergâh bulunurdu. MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında Çin ile Part imparatorlukları diplomatik ilişkiler kurdular ve birbirlerine hediyeler sundular. O dönemde Çin imparatoru diplomatik ilişki kurduğu batı devletlerine ipek sunardı. Partlar her ne kadar ipek ile tanışsa da MS 1. yüzyıl öncesi Çin ile ticari ilişkileri konusunda elimizde net bir bilgi yoktur. Roma İmparatorluğundaki talebi karşılamak için Part ve Roma imparatorluklarının uyumlu oldukları Caesar Augustus devrinden (MÖ 27-MS 14) başlayarak Romalı tüccarlar ipek ticareti için Part güzergâhını da kullanarak Akdeniz'den Çin'e gittiler. Romalıların kullandığı bu yol sonradan ana İpek Yolu oldu. Aynı zamanda bu güzergâh muhtemelen MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında Çin'den Part topraklarına kadar uzanan eski Güney Yolu idi. Önceleri bu yol ile Çinliler batıya elçiler gönderiyordu ve batıdan elçiler geliyordu ve karşılıklı hediyeler sunulurdu. MS 1. yüzyılda Çin ile batı uygarlıkları arasında ipek ticaretinin gelişmesi ile rekabet de arttı. MS 1. yüzyılın sonunda Part İmparatorluğu, Çin ipeği ticaretini Roma İmparatorluğuna karşı kontrol etmek istediğinden Romalıların Çin ile ticari temas etmesini kendi topraklarından geçişe izin vermeyerek engellemeye çalıştı. Çin'den gelen ipeği Romalıları kendileri satmak istediler. Fakat Romalıları, Çin ile direk ticari ilişki kurmak istiyordu ve MS 2. yüzyılın ortasından sonra (MS 166) Romalıları ile Çinliler arasında ilk diplomatik ticari ilişki kuruldu.

Anlaşıyor ki özellikle Roma İmparatorluğunun ipeğe karşı olan yoğun ilgisi ve talebi, İpek Yolu ağının oluşumunda ve gelişmesinde önemli itici güçlerden biri olmuştur. Çünkü batının Çin ile olan ipek ticaretinin sistemli olarak başladığı zaman Roma İmparatorluğu'nun erken devrine denk gelmektedir. Sonraki yüzyıllarda Roma İmparatorluğu gibi Bizans İmparatorluğunda da ipeğe olan yoğun ilgi ve talebi, MS 4. yüzyıldan itibaren Çin ile başarılı ticaret yapan Sogdluları ipek ticareti için batıya yönlendirdi. MS 6. yüzyılın ikinci yarısında Türklerin desteği ile Sogdlular ipek ticareti için Bizans İmparatorluğu ile diplomatik ilişki kurdu. Öncesinde Sogdlular ipek ticareti için diplomatik temas ile Sasaniler ile anlaşmak istemiş fakat Sasaniler, Partlar gibi ipek ticaretini kontrol etmek istediklerinden bu diplomatik ilişki başarısız oldu. Bu olay üstüne Bizans İmparatorluğu ile direk ticari anlaşma sağlanarak Çin ile bağlantılı Orta Asya'dan gelerek Hazar Denizi kuzeyinden Karadenize ve imparatorluğa ulaşan yeni bir ipek ticareti yolu oluştu.

MÖ 1. yüzyılın sonundan başlayarak MS 6. yüzyılın sonuna kadar gelişen İpek Yolu ağı üç önemli güzergâhtan oluşuyordu. Bu yüzyıllar arasında Çin ipeği batıya şu üç yoldan ulaşıyordu:

Güney Güzergâhı: Çin-Orta Asya (Baktria)-Kuzeybatı Hindistan-Arap Denizi-Kızıldeniz-Akdeniz,

Ana Güzergâh: Çin-Orta Asya-İran-Mezopotamya-Akdeniz,

Kuzey Güzergâhı: Çin-Orta Asya-Hazar Denizi kuzeyi-Karadeniz.

Sonraki yüzyıllarda İpek Yolu ağı bu üç temel güzergâh çevresinde gelişimini sürdürmeye devam etti. Tarihte İpek Yolu ticareti, doğu ve batı uygarlıklarının ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan etkileşim içinde bulunmalarını ve yakınlaşmalarını sağlamış ve tarihe yön vermiştir.

KAYNAKÇA

Aristotle

Aristotle, *Historia Animalium*, Trans. D.A. Thompson, The Works of Aristotle, Vol. IV, Ed. J. A. Smith, W. D. Ross, Clarendon Press, Oxford, 1910.

Baumer 2012

C. Baumer, *The History of Central Asia: The Age of the Steppe Warriors*, Vol. I, I. B. Tauris, London-New York, 2012.

Baumer 2014

C. Baumer, *The History of Central Asia: The Age of the Silk Roads*, Vol. II, I. B. Tauris, London-New York, 2014.

Benjamin 2018

C. Benjamin, *Empires of Ancient Eurasia: The First Silk Roads Era, 100 BCE-250 CE*, Cambridge University Press, Cambridge, 2018.

Berggren - Jones 2000

J. L. Berggren - A. Jones, *Ptolemy's Geography. An Annotated Translation of the Theoretical Chapters*. Princeton University Press, Princeton-Oxford, 2000.

Blockley 2006

R. C. Blockley, *The History of Menander the Guardsman*, Francis Cairns, Cambridge, 2006.

Cary 1956

M.Cary, "Maës, Qui et Titianus", *The Classical Quarterly* 6/3-4, 1956, 130-134.

Casson 1989

L. Casson, *The Periplus Maris Erythraei*, Princeton University Press, Princeton, 1989.

Chavannes 1903

E. Chavannes, *Documents Sur Les Tou-kiue (Turcs) Occidentaux*, Petersburg, 1903.

Herodotus

Herodotus, *The Persian Wars*, Books 5-7, Trans. A. D. Godley, Harvard University Press, Cambridge, 1922.

Hill 2004

J. E. Hill, *The Peoples of the West from the Weilue*, English translation, published online, 2004, accessed 27.04.2022 at: <https://depts.washington.edu/silkroad/texts/weilue/weilue.html>

Hill 2011

J. E. Hill, *A Translation of the Chronicle on the 'Western Regions' from the Hou Hanshu*, published online, 2011, accessed 27.04.2022 at: <https://depts.washington.edu/silkroad/texts/hhshu/houhanshutextonly.html>

Hulsewe – Loewe 1979

A. F. P. Hulsewe – M. A. N. Loewe, *China in Central Asia: The Early Stage, 125 B.C.-A.D. 23: An Annotated Translation of Chapters 61 and 96 of the History of the Former Han dynasty*, E.J.Brill, Leiden, 1979.

Institute of Archaeology of Shaanxi 2001a

Institute of Archaeology of Shaanxi, "Xi'an faxian de Bei Zhou An Jia mu (Excavation of the An Jia's Tomb of the Northern Zhou in Xi'an)", *Wenwu* 1, 2001, 4-26.

- Institute of Archaeology of Shaanxi 2001b
- Institute of Archaeology of Shaanxi, “Taiyuan Suidai Yu Hong mu qingli jianbao (Excavation of Yu Hong of the Sui Dynasty Taiyuan)”, *Wenwu*, 1, 2001, 27-52.
- Isidore of Charax
- Isidore of Charax, *Parthian Stations*, Trans. W.H.Schoff, The Commercial Museum, Philadelphia, 1914.
- Kent 1950
- R. G. Kent, *Old Persian Grammar, Texts, Lexicon*, American Oriental Society, New Haven, 1950.
- Livshits 2008
- V. Livshits, “The Sogdian ‘Ancient Letters’ (I, III)”, *Iran and the Caucasus* 12, 2008, 289-293.
- Livšić 2009
- V. A. Livšić, “Sogdian ‘Ancient Letters’ (II, IV, V)”, *Scrinium* 5, 2009, 344-352.
- Mau-Tsai 1958
- L. Mau-Tsai, *Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe)*, I .Buch, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1958.
- P'iankov 2015
- I. V. P'iankov, “Maes Titianus, Ptolemy and the ‘Stone Tower’ on the Great Silk Road”, *The Silk Road* 13, 2015, 60-74.
- Pliny
- Pliny, *The Natural History*, Vol. III, Trans. J. Bostock, H. T. Riley, Henry G. Bohn, London, 1855.
- Richthofen 1877a
- F. V. Richthofen, “Über die Zentralasiatischen Seidenstrassen bis zum 2. Jh. n. Chr”, *Verhandlungen der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin*, Band IV, 1877, 96-122.
- Richthofen 1877b
- F. F. V Richthofen, *China: Ergebnisse Eigener Reisen Und Darauf Gegründeter Studien*, Band 1, Dietrich Reimer, Berlin.
- Rudenko 1970
- S. I. Rudenko, *Frozen Tombs of Siberia: The Pazyryk Burials of Iron Age Horsemen*, J. M. Dent & Sons Ltd, London, 1970.
- Scott 2001
- P. Scott, *The Book of Silk*, Thames & Hudson, London, 2001.
- Seneca
- Seneca, *On Benefits*, Trans. M. Griffin, B. Inwood, The University of Chicago Press, Chicago-London, 2011.
- Sima Qian 1993
- Sima Qian, *Records of the Grand Historian Han Dynasty*, Vol. II. Trans. B. Watson, Columbia University Press, Hong Kong-New York, 1993.
- Treuer 1932
- C. Treuer, *Excavations in Northern Mongolia (1924-1925)*, Leningrad, 1932.
- Xianjiang 2004

R. Xianjiang, "Daily Life in Sogdians Colonies Along the Silk Road", *Miho Museum* 4, 2004, 6-15.

Tacitus

Tacitus, *The Annals*, Trans. J. C. Yardly, Oxford University Press, Oxford-New York, 2008.

Vainker 2004

S. Vainker, *Chinese Silk: A Cultural History*, Rutgers University Press, New Brunswick, 2004, 59-76.

Vaissière 2005

É. de la Vaissière, *Sogdian Traders*, Trans. J. Ward, Brill, Leiden-Boston, 2005.

Waugh 2007

D. C. Waugh, "Richthofen's 'Silk Roads': Toward the Archaeology of a Concept", *The Silk Road* 5 (1), 2007, 1-10.

Whitfield 2016

S. Whitfield, "Dunhuang and Its Network of Patronage and Trade", *Cave Temples of Dunhuang: Buddhist Art on China's Silk Road*, Ed. N. Agnew, M. Reed, T. Ball, The Getty Conservation Institute, Los Angeles, 2016, 59-76.